

Carlo Cardia, *Identità religiosa e culturale europea. La questione del crocifisso*, Con prefazioni di Franco Frattini, Ministro degli Affari Esteri, Gianni Letta, Sottosegretario di Stato alla Presidenza del Consiglio, Umberto Allemandi & C. Torino – Londra – Venezia – New York, 2010, ss. 157.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, wydany 3 listopada 2009 r. w sprawie *Lautsi przeciwko Włochom*¹, stał się impulsem do prowadzonych w całej Europie dyskusji na temat obecności krzyża w przestrzeni publicznej, a w szczególności w szkołach. Głos w tej dyskusji zabrał również Carlo Cardia, jeden z najbardziej znanych, włoskich badaczy prawa wyznaniowego i profesor Uniwersytetu *Roma Tre*, publikując pracę pt. *Identità religiosa e culturale europea. La questione del crocifisso (Europajska tożsamość religijna i kulturowa. Kwestia krucyfiksu)*. Od pierwszych stron dzieła Autor nie kryje dezaprobaty wobec omawianego wyroku, starając się wskazać jego mankamenty oraz zebrać argumenty, które przemawiałyby za przeciwnym rozstrzygnięciem. Przygotowanie i publikacja tego opracowania stanowiły tym samym wsparcie dla włoskiego Rządu, który (jak dziś wiemy – skutecznie) odwołał się od rozstrzygnięcia z 3 listopada 2009 r. do Wielkiej Izby (zob. wyrok z 18 marca 2011 r.²).

Książka została wydana pod patronatem Ambasady Włoch przy Stolicy Apostolskiej. Merytoryczna treść jest poprzedzona dwoma wprowadzeniami, których autorami są: Franco Frattini (minister spraw zagranicznych Republiki Włoskiej) oraz Gianni Letta (podsekretarz stanu przy Prezydium

¹ Tłumaczenie polskie: „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2010, t. 2, s. 203-218.

² Tłumaczenie polskie: „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 3, s. 157-210.

włoskiej Rady Ministrów). Pierwszy z wymienionych Autorów podkreślił, że krzyż jest symbolem tradycji, która jest wspólna dla przeważającej większości Narodów Europy, ale jego obecność – ze względu na jego wymowę – wpisuje się harmonijnie w koncepcję społeczeństwa otwartego na różne propozycje światopoglądowe. Natomiast Gianni Lotta podkreślił, że chrześcijaństwo jest jednym z najważniejszych fundamentów współczesnej kultury europejskiej, wraz z ważnym dla niej dążeniem do sprawiedliwości i równości wszystkich ludzi. W konsekwencji, krzyż nie może być dziś postrzegany wyłącznie jako znak konfesyjny. Symbolizuje bowiem również takie wartości, jak braterstwo i pokój między ludźmi.

Na merytoryczną treść pracy składa się 12 rozdziałów oraz przypisy, które zebrano w końcowej części opracowania. Analiza tytułowego problemu prowadzona jest nie tylko z perspektywy prawnej, ale również z uwzględnieniem aspektów kulturowych i filozoficznych.

W rozdziale 1 (*Le reazioni alla sentenza della Corte di Starsburgo del 3 novembre 2009 sul crocifisso*, s. 19-23) Autor poddał analizie reakcje, jakie strasburski wyrok z 3 listopada 2009 r. wywołał w różnych państwach europejskich. Zwrócił uwagę na pełne niepokoju opinie, wyrażane przez Parlamenti i inne władze takich państw, jak Włochy, Austria, Polska, Portugalia, Litwa, Chorwacja, Malta, Rosja, Grecja czy Rumunia. Odwołał się też do poglądów kilku znaczących autorytetów świata polityki i prawa, którzy wykazali duże zaniepokojenie omawianym orzeczeniem.

Rozważania zawarte w rozdziale 2 (*Integrazione europea e libertà religiosa: principio di sussidarietà, rispetto delle tradizioni nazionali. Il rischio di incrinare un equilibrio su cui si sta costruendo l'Europa*, s. 23-31) zostały skoncentrowane na niebezpieczeństwach, jakie mogą się wiązać z naruszeniem istniejącej dziś w Europie równowagi. Równowaga ta została oparta na zasadzie pomocniczości, chroniącej tradycje poszczególnych narodów poprzez poszanowanie kompetencji władz krajowych w zakresie spraw związanych z kulturą oraz rolą religii. Autor zwrócił uwagę, że niewłaściwa interpretacja Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (stojąca u podstaw strasburskiego wyroku z 3 listopada 2009 r.) może prowadzić do obalenia zasady przyjętej w traktatach i innych aktach unijnych, zgodnie z którymi sprawy dotyczące znaczenia religii i pozycji kościołów pozostają w kompetencji poszczególnych państw członkowskich. Trafnie podkreślił, że ta sama koncepcja została przyjęta w Traktacie z Lizbony.

Szczególnie istotny dla poruszanego zagadnienia jest rozdział 3 (*La Corte di Starsburgo e il criterio del «più ampio margine» di apprezzamento*

degli Stati. Lo «strappo» della sentenza del 2009, s. 31-40). Autor zwrócił tu uwagę, że rozstrzygając w 2009 r. sprawę *Lautsi przeciwko Włochom* Europejski Trybunał Praw Człowieka nie zastosował ugruntowanej już w jego orzecznictwie koncepcji „marginesu swobodnej oceny”, pozostawianej poszczególnym państwom. Analizując wcześniejsze rozstrzygnięcia tegoż Trybunału podkreślił, że orzeczenie z 3 listopada 2009 r. nie wpisuje się w dotychczasową linię orzeczniczą.

Rozważania odnoszące się do zakresu swobody poszczególnych państw w odniesieniu do analizowanych w pracy materii są kontynuowane w rozdziale 4 (*Segue. Rispetto dei modelli di relazioni ecclesiastiche e ulteriori incongruenze nella giurisprudenza della Corte*, s. 40-49). Akcent został tu przeniesiony na relacje Państwo – Kościół, w które do tej pory orzecznictwo strasburskie nie wkraczało. Dokonując analizy dobrze dobranych wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Autor podkreślił, że również w tym zakresie orzeczenie w sprawie *Lautsi* nie harmonizuje z wcześniejszym stanowiskiem tegoż Trybunału.

W rozdziale 5 (*Carenze ed errori della sentenza in merito alla relazione tra simbolo religioso e scuola pubblica in Italia*, s. 49-58) zwrócono uwagę na błędną ocenę, jakiej Trybunał dokonał w odniesieniu do znaczenia symbolu krzyża we włoskiej szkole, aby następnie – w rozdziale 6 (*Forme diverse di compatibilità della presenza del crocifisso con la libertà di religione ed educazione*, s. 59-69) – wykazać kompatybilność obecności krzyża w szkołach publicznych z szeroko pojętą wolnością religijną i wolnością edukacji.

Kolejnym elementem rozważań uczyniono analizę panoramy tradycji i rozwiązań dotyczących chrześcijańskich korzeni kultury (rozdział 7: *Tradizioni comuni e differenziate nell'Europa di oggi. La tradizione cristiana nella legislazione degli Stati. Sarkozy e le radici cristiane della Francia*, s. 69-84) oraz obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej państw europejskich (rozdział 8: *I simbolil religiosi negli spazi pubblici dei Paesi europei*, s. 84-99). Wartościowym dopełnieniem tych rozważań jest rozdział 9 (*Simbologia e presenze religiose nell'esperienza di alcuni ordinamenti extraeuropei*, s. 99-111), poświęcony praktyce stosowanej w odniesieniu do omawianych kwestii poza Europą, a zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych.

Po prezentacji rozwiązań wykorzystywanych w innych państwach, Autor powrócił do realiów włoskich, koncentrując się na relacji, jaka istnieje pomiędzy symbolem krzyża i tradycjami zjednoczonych Włoch

(rozdział 10: *Crocifisso e tradizione giuridica italiana unitaria, dall'epoca liberale a oggi*. Cavour, Croce, Einaudi, s. 112-122). Natomiast w rozdziale 11 (*La questione dei simboli e la multiculturalità, laicità negativa e inclusa. L'Italia e l'accoglienza di una simbologia pluralista*, s. 122-133) skoncentrował uwagę na wykazaniu, że włoskie przywiązanie do tradycji, znajdujące wyraz m. in. w eksponowaniu krucyfiksów w salach szkolnych, idzie w tym państwie w parze z otwartością na dokonujące się przemiany społeczne, których cechą charakterystyczną jest rosnący pluralizm kulturowy.

W rozdziale 12 (*Conclusioni. Il diritto vivente non nega tradizioni e sentimenti popolari, li riconosce, ne favorisce l'amalgama*, s. 133-137) zostały zawarte konkluzje dotychczasowych rozważań. Autor zwrócił tu również uwagę, że sprawa krucyfiksu we włoskich szkołach może być traktowana jako jeden ze znaków ścierania się różnych koncepcji przyszłej Europy (a ściślej: Unii Europejskiej): czy ma być to organizm, którego władze wkraczają we wszystkie dziedziny życia, nie respektując ani kompetencji formalnie należących nadal do państw członkowskich, ani narodowych tradycji, a w konsekwencji – kreując nową europejską tożsamość; czy też raczej ma być to wspólnota państw, których jedność jest budowana na wspólnych tradycjach, przy poszanowaniu specyficznych cech każdego z członków z tej wspólnoty. Zdaniem autora – które zdecydowanie zasługuje na aprobatę – wybór pierwszej koncepcji byłby nie tylko szkodliwy, ale również sprzeczny z Europejską Konwencją Praw Człowieka (interpretowaną przez pryzmat utrwalonego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka) oraz traktatami unijnymi.

Dociekliwość autora i szerokość spojrzenia na kwestię obecności krzyża w przestrzeni publicznej zasługuje na wysokie uznanie. Omawiana książka jest wyrazem zaangażowania znanego włoskiego eklezjastycyście w przygotowanie gruntu pod nowe orzeczenie strasburskie, wydane 18 marca 2011 r., jakże odmienne od tego z 3 listopada 2009 r. Jest warta polecenia również polskim znawcom prawa wyznaniowego, jako przykład rzetelnego włączenia się w poszukiwanie rozsądnego rozwiązania kwestii obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej, ze świadomością, że niewłaściwe rozstrzygnięcie mogłoby być bardzo brzemienne w skutki.

ks. prof. dr hab. Henryk Misztal
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II